

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 39

Заснований в 1996 році

Рівне – 2008

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 39. — Рівне: РДГУ, 2008. — 202 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії і методики виховання та навчання учнів і студентів, професійної орієнтації учнівської молоді, підготовки майбутніх педагогів.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, дійсний член АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Вербець Владислав Володимирович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Воробійов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 8 від 28.03.2008р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

Становлення і розвиток особистості виходить із концепції цілісного виховання, модифікації цілей, форм та методів, а також передбачає: а) організацію виховуючої діяльності педагога; б) організацію виховуючо-розвиваючої діяльності учнів; в) оновлення змісту діяльності, спілкування, способу життя учнів шляхом запровадження педагогічних інновацій, формування здатності до самореалізації, самоорганізації, саморозвитку і самовиховання.

Модифікація змісту, форм, методів, навчання і виховання здійснюється шляхом переосмислення та переоцінки власного досвіду, нового розуміння цінностей. Розвиток навчально-виховної системи розглядається як взаємодія освітньо-виховних, організаційно-педагогічних, науково-методичних, матеріально-технічних компонентів, які створюють умови для розвитку особистості, становлення національної свідомості і самосвідомості учня. Дослідження показують, що в умовах розвитку демократії, відродження духовності створюється сприятливий ґрунт для організації діяльності учнівських об'єднань за інтересами.

Сучасний учитель у своїй практичній діяльності виходить за межі вирішення вузьких педагогічних проблем. Він прагне до творчого співробітництва, співдіяльності з учнями різних учнівських об'єднань, пам'ятаючи, що єдиною школою, у якій можна навчитись громадянськості, це є життя. У ньому завжди є багато труднощів і протиріч, але є в житті і радість пізнання вільної творчості, природної доброти. І чим раніше людина починає жити таким життям, тим краще і швидше вона стане особистістю. І, безперечно, таким будівельним майданчиком стають учнівські об'єднання за інтересами.

Психологи, які досліджують проблеми самопочуття учня в таких об'єднаннях, стверджують, що робота в них повинна збігатися з логікою його розвитку, задовольняти інтереси, запити, розвивати здібності.

Отже, сьогодні в експериментальних навчальних закладах Всеукраїнського і регіонального рівнів Рівненщини створюються учнівські об'єднання, а дорослі підтримують їх, надають науково-методичну допомогу і будують свої відносини на патріотичних основах.

Таким чином, перехід на оновлену парадигму процесу становлення і розвитку особистості дозволив внести суттєві зміни в організацію і зміст навчання і виховання, використати прогресивні концепції, запровадити проблемно-пошукові методи, досягнення вітчизняної і світової педагогіки. Домінуючим тут є творчий, діяльнісний підхід. Саме він визначає основу духовності особистості, передбачає проектування психолого-педагогічної взаємодії учителя та учня, сприяє його самореалізації та саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дем'янюк Т.Д., Ординська В.Г., Умурзакова Т.Ф. – Рівне: РДГУ. – 300 с.
2. Кукушкин В.С. Теория и методика воспитательной работы: Учебное пособие. – Ростов-на-Дону: Март, 2002. – 320 с.
3. Кульнович С.В. Педагогика личности. Ч.І. Стратегия и тактика личностного воспитания. – Ростов-на-Дону: 1995. – 350 с.
4. Національно програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні //Світ виховання. №4(5) – С. 7, 10-12.

Резюме. В статті розглядаються соціально-психологічні механізми та загальнопедагогічні фактори виховання громадянина України, розкриваються інноваційні технології процесу виховання, принципи, методи та прийоми його організації.

Ключевые слова: експериментальне навчальне заведення, учень, педагог, принципи, соціально-психологічні механізми, загальнопедагогічні фактори, громадянськість, громадянське виховання.

The summary. The article is devoted to exposition of social– psychological mechanisms and general pedagogical factors of upbringing of civic of Ukraine. Author exposes innovation technologies of building of educational process, principles, methods and ways of it's organization.

Keywords: experimental educational institution, pupil, teacher, principles, social-psychological mechanisms, general pedagogical factors, civic, civic education.

Одержано редакцією 21.11.2007.

УДК 37. 035. 6

В.К. КІНДРАТ

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Резюме. Знання психології людини, закономірності розвитку дитини, процес виховання особистості на різних вікових етапах, аналіз фізіологічних і психолого-педагогічних особливостей підлітків визначають, що саме отроцтво, з його розвитком абстрактного мислення, самосвідомості (що допомагає підлітку у формуванні власного Я-образу), з його сенситивністю до групової діяльності (прагнення визначитися і знайти своє місце в колективі) є найсприятливішим віковим етапом для формування патріотизму.

Ключові слова: патріотичне виховання, підліток, психолого-педагогічні особливості, конформізм, самосвідомість, соціально-педагогічна взаємодія, переконання.

Постановка проблеми. Розбудова суверенної держави Україна ставить на порядок денний надзвичайно важливе і невідкладне завдання – виховання справжнього громадянина й патріота рідної землі. Це зумовлено тим, що з яких би позицій не підходити до визначення шляхів розвитку культури, економіки,

соціального і духовного життя держави, вирішальним фактором завжди залишається людина з її патріотизмом, її здібністю до творчості, її громадянською активністю і позицією. Духовно і матеріально багату, процвітаючу державу збудують лише її палкі патріоти, об'єднані національною ідеєю – ідеєю незалежності і державності.

Однак сьогодні, в умовах економічної і політичної кризи, спотвореного переходу до ринкових відносин відбувається інтенсивний процес соціальної і моральної деградації частини учнівської молоді, особливо підлітків. У соціальній освіті утворився ідеологічний вакуум (особливо у східних регіонах країни), який є однією з причин втрати патріотичних орієнтирів, інтересу до чесної праці, знеціненні духовних ідеалів, притуплення природних потреб підлітків у пізнанні і творчості, що в цілому орієнтує підростаюче покоління на звуження свого духовного світу до цінностей, спрямованих на потребу особи, а не суспільства.

Актуальність проблеми виховання патріотизму відповідно принципам державної освітньої програми в період розбудови національної школи в Україні, необхідність посилення ролі патріотичного виховання підлітків в сучасних умовах зумовили звернутися нас до даного питання.

Аналіз останніх досліджень. Педагогічні, психологічні та соціально-педагогічні особливості патріотичного виховання в навчальних закладах частково розглядаються в працях В. Андрушенка, І. Беха, А. Бика, А. Бойко, М. Боришевського, М. Євтуха, І. Зязюна, П. Ігнатенка, Г. Науменка, К. Чорної та ін. Цілеспрямовані наукові дослідження і методичні розвідки вищезгаданих науковців та інших педагогів України підкреслюють, що цілісний патріотизм формується тільки за умови комплексного розв'язання розумової, фізичної, моральної, трудової, екологічної та інших складових виховання, коли вони інтегруються в патріотичну свідомість на значно вищому рівні гуманістично спрямованого, героїко-патріотичного, ідейно-цілісного, політично-державницького формування молоді.

Успішне розв'язання цих завдань значною мірою залежить і від знання педагогічної спадщини минулого, вивчення якої дає можливість краще розуміти розвиток освіти та педагогічних ідей в Україні, встановити взаємозалежність між певними процесами. Сучасний розвиток освіти потребує і об'єктивної оцінки попередніх історико-педагогічних явищ та творчого застосування їх найкращих здобутків. Зокрема, за глибоким переконанням видатного педагога-гуманіста В.О. Сухомлинського, саме в отроцтві народжується свідомий громадянин-патріот. І це його твердження ґрунтується на поданій ним же структурі духовного світу особистості: розум-почуття-погляди-переконання-воля. На нашу думку, даний аспект не є досконало вивченим, а тому **предметом нашого дослідження** є психолого-педагогічні особливості підлітків та їх врахування у патріотичному вихованні.

Основним **завданням дослідження** є: розкрити психолого-педагогічні засади процесу патріотичного виховання підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен сучасний педагог повинен враховувати у своїй роботі з дітьми вікові психологічні особливості вихованців, їхніх переживання, інтереси, можливості. Нерідко виховна безпомічність педагогів і батьків пояснюється саме незнанням особистості школяра, запізною констатацією вікових змін, які, звісно, тягнуть за собою нові, часом неочікувані прояви у їхній поведінці.

Сучасні дослідження психологів відзначають поетапність психічного розвитку в онтогенезі. Першочергове значення при цьому має вікова чутливість, що відображає психічні стани та процеси, у яких віддзеркалена емоційна сторона духовного світу людини, її об'єктивне переживання подій і емоційне ставлення до навколишньої дійсності. Тому, з огляду на індивідуальний і суспільний бік розвитку особистості, неоднаковість вікової чутливості як вольових реакцій людини на природне і соціальне оточення в різні періоди розвитку призводить до того, що кожний період особливо сприятливий для розвитку психіки в певному напрямку, а потім ці можливості поступово чи різко послаблюються [5].

Молодший шкільний вік, наприклад, більш сприятливий до учбової діяльності. Дитяча емоційність, образність мислення, авторитет учителя, віра в істинність всього того, чого їх вчать, підвищена розумова активність спрямовані на те, щоб емоційно сприйняти певні знання та навчальні дії. На цій основі у дітей виникають симпатії до людей, виявляється співчуття, розвивається чуйність.

У підлітковому ж віці вже спостерігається прагнення глибше зрозуміти себе, свідомо розібратися у своїх почуттях, настроях, думках, взаєминах. Життя підлітка має бути насичене певними змістовними захопленнями, переживаннями. Зокрема, молодші підлітки сенситивні до позаурочних справ, які їм доступні і де вони можуть проявити свої вікові можливості. Вони схильні до групової діяльності зі своїми однолітками. Найбільшого прояву зазнає потреба у самостверженні і безоглядна готовність діяти. Саме в підлітковому віці починає складатися певне коло захоплень, яке поступово набуває певної форми і в майбутньому стає психологічною базою ціннісних орієнтацій, розвивається цікавість до емоційних переживань інших людей і до своїх власних. Особливо схильні до пізнання свого внутрішнього світу старші підлітки. Їм властива не завжди помітна величезна внутрішня робота: пошуки перспектив життєвого шляху, розвиток почуття відповідальності і прагнення до самореалізації. Отже, сучасна психологічна наука відзначає: якщо суттєві зміни у психічному розвитку молодшого школяра пов'язані передусім з навчальною діяльністю, то у психічному розвитку підлітка основна роль належить установленню системи соціальних взаємин з оточуючими [4].

Формування психіки людини тісно пов'язане з її фізіологічним розвитком. На підлітковий вік припадає період розвитку кори півкуль головного мозку, яка здійснює придбання, не спадкову передачу і подальше зростання нагромаджених індивідуальних знань та досвіду. Сучасне вивчення психологами функціональних особливостей мозку людини показує, що ліва півкуля виконує мовні функції, відповідає за понятійне мислення.

Вона більш пристосована до аналітичної діяльності та операцій з послідовностями сигналів, тоді як права півкуля - до синтезу і асоціативної діяльності. Тому нормальна психічна діяльність, коли воля творить можливість реалізації, а емоції та інтелект наповнюють вольові зусилля своїм змістом, передбачає спільну роботу обох півкуль, оскільки тільки об'єднання механізмів образного і абстрактного мислення забезпечує всебічний (конкретний і теоретичний) підхід до сприймання явищ довкілля.

З огляду на ці фізіологічні особливості розвитку людини доцільно зробити припущення, що таке посилене утворення нових зв'язків між клітинами кори півкуль головного мозку сприяє якісним змінам у мисленні підлітка. Абстрагуючи, узагальнюючи, допитливо вдивляючись у навколишній світ і в самого себе, він замислюється над складними явищами людського духу - ідейною мужністю, стійкістю, хоробрістю, вірністю переконанням, відвагою, жадою пізнання і проникнення думки в таємниці природи, готовність боротися за високі ідеали.

Прагнення підлітків до діяльності відкриває великі можливості для надбання досвіду, практичного оволодіння моральними принципами і поведінкою, але тільки при належному рівні керівництва старших і підпорядкування цієї діяльності завданням морального розвитку. Активність цього віку відкриває широкі перспективи для розвитку індивідуальних задатків у різноманітних видах діяльності.

Однак важливо розмежовувати тісно пов'язані, але не тотожні види дитячого розвитку: функціональний, який безпосередньо залежить від оволодіння підлітком окремими знаннями та способами дій; і власне віковий розвиток, який характеризується новим психологічним рівнем, новим планом відображення дійсності, новими видами діяльності.

В цьому аспекті, один із видатних педагогів ХХ ст. В.О.Сухомлинський, на основі спостережень і спеціальних досліджень зробив фундаментальні, науково обґрунтовані педагогічні та психологічні висновки щодо виховання учнів взагалі й патріотичного виховання підлітків зокрема. Учений визначив три рушійні сили розвитку і виховання: саму індивідуальність, тобто її природу, як процес розгортання і реалізації іманентно притаманних їй вроджених (біологічних) властивостей, спонтанних реакцій та імпульсів, генетично закладених природою; спеціально організований соціум і власну активність людини. Зокрема, підлітковий вік, роки якого насичені глибокими, різноманітними процесами, що зачіпають інтелектуальну, емоційну і вольову сферу психіки, має чи не найбільше значення в духовному розвитку людини. У книзі "Народження громадянина" він відзначав, що отрочтву властиві невідповідність, тобто протиріччя між всезростаючим рівнем запитів, домагань та недостатністю, а то й цілковитою відсутністю особистого, духовно-соціального, економічно-матеріального досвіду і можливостей для їх реального здійснення. Саме у цьому віці починає виникати проблема "батьків і дітей", бо якщо першого разу народжується жива істота, індивід, то другого разу, саме в отрочтві, народжується громадянин, активно мисляча, діюча особистість, що бачить уже не тільки навколишній світ, а й саму себе. Труднощі у вихованні дітей цього віку В.О.Сухомлинський вбачав у тому, що підлітки бачать вже те, чого ще не бачить дитина і чого вже не помічає дорослий, бо багато речей для нього стало звичними, а також в тому, що підліток вбачає свою моральну гідність, свою честь у самостійності, в незалежності, а об'єктивні сили й можливості його не дають ще змоги покласти в усьому лише на себе. Зусилля ж старших, спрямованих на його виховання, підліток вважає обмеженням самостійності [2].

Під впливом посиленого функціонування залоз внутрішньої секреції підвищується збудливість нервової системи підлітка, а тому в період отрочтва діти чутливі до всіх подразнень, особливо словесних. Підліток порівнює себе з дорослими людьми, аналізує слова і дії дорослих, а звідси вимагає до себе більшої уваги, бо осмислює своє "Я". Таким чином, у цьому віці починає формуватися особистість, яка не є продуктом природи, а виникає в результаті культурного і соціального розвитку в людському середовищі.

Особистість – соціалізований індивід, який постійно самовдосконалюється і в змозі підпорядковувати власну поведінку своїй волі, який має активну життєву позицію ("на цьому стою і не можу інакше") і змушений зробити свій власний вибір внаслідок внутрішньої необхідності і мети, відповідати за наслідки прийнятого рішення перед собою і суспільством.

Кожна особистість засвоює історичний людський досвід і перетворює його свідомо у своїй діяльності, а при цьому самовдосконалюється і самореалізується у духовному і моральному плані. Ні натиском, ні наказом особистість не створюється, а формується тільки за допомогою оточуючого середовища. Особистість підвладна рефлексії, і її роздуми на самоті, сам-на-сам із власною совістю (осмислення своєї самосвідомості), бачення самого себе починаються вже в отрочтві. Саме в цей період психічний розвиток дитини тісно пов'язаний з таким важливим новоутворенням як самосвідомість, що спрямована на пізнання внутрішнього світу особистості. Таким чином, особистість виступає як об'єктом, так і суб'єктом процесу виховання. Розвиток самосвідомості є найважливішим у період отрочтва, бо якщо молодший школяр в оцінці своєї діяльності і своїх особистих якостей повністю довіряється старшим, то підліток прагне мати свою власну оцінку, свою власну думку, свою власну точку зору. Самосвідомість допомагає формуванню у підлітків Я-образу, який стає рушієм і джерелом саморозвитку особистості. Саме в цей час варто вдатися до пошуку вихідних позицій, з яких починається формування патріотичного світогляду підлітків і, зокрема, їхня національна свідомість. Осягнення особистістю своєї належності до певної нації - шлях досить складний і тривалий. І чим раніше він розпочнеться в житті людини, тим глибше проростає коріння в душі, тим більше вона відчуває себе національно свідомою.

Звернімося ще раз до спадщини В.Сухомлинського. Педагог не вживав терміну "національна самосвідомість", але усією своєю теоретичною та практичною виховною діяльністю формував її через

усвідомлення підлітками любові до своєї рідної землі і своєї належності до відповідної національної спільноти, яка передбачає наявність певних уявлень, знань про історичне минуле і сьогодення свого народу, його матеріальну й духовну культуру, мову, національні традиції; через формування у них бажання змінити життя на краще, впевненості у можливості позитивних змін завдяки дотриманню морально-етичних норм поведінки. Саме свідомість розглядається ним як осягнення людиною самої себе крізь призму складових національної психології (чуттєвий рівень її включає в себе почуття, емоції, переживання, думки, інтереси, дії тощо) та народної ідеології – ідей, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій. Останні є “стрижнем” самосвідомості й виробляють позитивне ставлення підлітків до ідеалів свого народу, наслідування їх у власному житті. Тому розкриття духовних цінностей народу – працьовитості, любові до рідної землі, готовності до захисту Батьківщини, патріотизму — відіграють важливу роль у розвитку національної свідомості підлітків. На основі вже сформованого достатньо великого запасу морально-емоційного досвіду в період отрочтва проходить подальше становлення особистості, йде безперервна переоцінка цінностей, формування нових думок, переконань, відносин, що породжує “букет” суперечностей у підлітковому віці- віці “гарячих і безкомпромісних почуттів” [2,485].

Внаслідок своєї некомпетентності, невміння заглибитись у суть фактів, імпульсивності, підліток, який ще певною мірою залежний від авторитетного впливу дорослих, що особливо помітно в ранньому отрочстві, більше, ніж у будь-який період свого життя, відчуває потребу в дружній допомозі, мудрій пораді з боку досвідченого і доброзичливого наставника. Разом із тим, у нього вже розвивається самосвідомість і проходить процес формування власного “Я”, що певною мірою стає перешкодою у вигляді скромності чи простої бравади, у зверненні до старшого за порадою, у поділі з ним своїми переживаннями, потребами, проблемами. Цю особливість - суперечність підліткового віку – доцільно вирішувати на основі двох принципів: по-перше, в центрі навчально-виховного процесу потрібно ставити учня як особистість; по-друге, педагогічні взаємини між учнем і вчителем повинні будуватися на основі духовної єдності, в атмосфері довір'я і співробітництва. Бо які б благородні принципи не виголошував педагог, якими б красномовними не були його висловлювання про людяність, добро, милосердя, патріотизм, але якщо його власна поведінка у спілкуванні з дітьми не буде сприйматися ними як живе втілення цих принципів - всі його зусилля будуть марними.

Від характеру взаємин дорослого і дитини залежить те, як успішно відбуватиметься процес виховання взагалі, а патріотичного зокрема. У психології цей бік виховної взаємодії відображає принцип Я-Ти відношення, де наголос робиться не на “Я” чи на “Ти”, а на їхньому взаємозв'язку, який трансформує два різних особистісних світи в один. Таке відношення можливе лише за умови повної довіри вихованця до вихователя. Тоді їхнє спілкування виражатиметься особливим відчуттям єднання і взаємності, що сприятиме цілеспрямованому розвитку її зростаючої особистості, оскільки безпосередня мета спілкування - залучення опонента до своїх ціннісних орієнтацій, моральних принципів, переконань. І ніщо, зазначає В.О.Сухомлинський, так не захоплює, не дивує підлітків, ніщо з такою силою не пробуджує бажання стати кращими, як розумна, інтелектуально багата й щедра людина, яка здатна дати поштовх розвитку їхніх талантів, бо “розум виховується розумом, совість совістю, відданість Вітчизні - дієвим служінням Вітчизні” [2, 383]. Саме звернення до розуму й серця дитини, а не намагання повчати, вказувати їй, розпоряджатися нею, є найкращим педагогічно довершеним інструментом, який завжди спрацьовує, викликає відгук дитячої душі, бажання стати кращим. Таким чином відбувається не лише вплив учителя на вихованця, а й поєднання їхніх прагнень, зусиль у спільну дію, виникає об'єднуючий мотив, що забезпечує гуманні стосунки вихователя і дитини, їхню суб'єктивну педагогічну взаємодію.

Такий ступінь духовної єдності забезпечує передачу моральної культури, ідейних переконань, ціннісних орієнтацій, навчає підлітків жити у суспільстві і утворює морально-етичні принципи поведінки завдяки виховним впливам дорослого наставника і самоактивності підлітка. А тому винятково велику роль у співробітництві відіграють, з одного боку, ідейно-політичні і моральні якості вчителя - його патріотизм, любов до дітей, наполегливість, вимогливість, а, з другого, - психологічна готовність підлітка відгукнутися на дію наставника, його сприйнятливість до виховних впливів. “Віра в ідеї, в ідеали невіддільна від віри в людину. Дуже важливо, - зазначав В.О.Сухомлинський, - щоб поруч із дитиною, й особливо з підлітком, була людина, віра в яку непохитна. Від віри в людину залежить дуже важлива здатність дорожити істинами, переконаннями, власною гідністю” [3,219].

Реалізація ідей співробітництва у педагогічному процесі нерозривно пов'язана з необхідністю врахування принципу опосередкованої дії виховних впливів на підлітка. Цей принцип дії зовнішніх умов є одним із найважливіших у педагогічній психології, а тому суть педагогічної майстерності полягає в умінні знайти, помітити, а іноді й створити психологічну ситуацію, що збудила б емоційне ставлення до явищ навколишнього світу. Соціально-педагогічна взаємодія учителя з учнем, єдність їхнього духовного життя, єдність їхніх ідеалів, прагнень, інтересів, думок, переживань займає важливе місце у вихованні патріотизму. Передача людині моральної культури, ідейних переконань, поглядів, навчання жити в суспільстві, утвердження морально-естетичних принципів вимагає такого ступеня єдності, на якому вихователь і вихованець почувають себе єдиними. Особливо важливим у цій педагогічній взаємодії є те, що воля вихователя сприймається підлітком як порада доброго друга, товариша, однодумця і спонукає його до наслідування.

Процес виховання в отрочстві поступово, але невпинно, дедалі більше набуває характеру створення ситуацій для вибору, за якими підліток повинен сам визначити своє ставлення, поведінку та діяльність, бо з

розвитком самосвідомості він стає дедалі відповідальнішим за свою долю. Підліток уже сам повинен вчитись орієнтуватися у суспільних цінностях, зіставляти, порівнювати себе з іншими, з бажаним і можливим, визначити і вибрати свій ідеал, свої цілі. Він повинен самовизначитися - визначити свою життєву позицію і плани, знайти своє місце в житті і діяльності, вдивитися у себе і зробити самооцінку, контролювати і регулювати свої дії, боротися з своїми недоліками й удосконалюватися, тобто самовиховуватися, самоуправлятися. Вимога як засіб виховання, менш значна у порівнянні із самовимогою учня.

Сучасний педагог повинен прагнути будувати спілкування з підлітками не монологічно, "авторитарно", "від себе", а з опорою на суб'єктивний досвід учня з метою виклику психологічної реакції, яка сприяла б його внутрішньому збагаченню. Саме комунікативний підхід, побудований у формі діалогової взаємодії, дає змогу підліткам не лише практично реалізовувати набуті морально-патріотичні знання та вміння, але й через живий, безпосередній контакт з учителем, у довірливій, безпосередній обстановці отримувати допомогу у своєму духовному розвитку. Ця допомога передбачала зацікавлене та уважне ставлення вихователя до думок й ініціативи учня, уважне і своєчасне виправлення і коригування їх. Такий стиль спілкування, мобілізуючи потенційні можливості підлітка (знання, уміння, здібності, пам'ять, увагу, мислення), зобов'язує його постійно шукати індивідуальне "вирішення" пізнавальних і моральних проблем і забезпечує розвиток у підлітків самостійності, творчості.

Народна деонтологія засвідчує, що у нашого народу існує мудра віра у природні задатки кожної дитини. Будь-яка дитина має золоте зерно душі, яке, потрапляючи на родючий ґрунт виховання, дає паростки добра, і правди, гідності, гордості, патріотизму тощо. За народними поглядами, кожен індивід може і повинен бути в чомусь першим: один - у навчанні, другий - у трудовій діяльності, третій - у мистецтві, четвертий - у спорті і т.д. Тому дуже важливо, щоб кожній дитині була надана можливість реалізувати себе, проявити свій талант, що, у свою чергу, надихає дитину на подолання труднощів, дає їй можливість відчувати себе рівною серед рівних і водночас першою серед інших у певній галузі життєдіяльності, а, отже, радість у навчанні, у пробудженні енергії життя, людської гідності.

В отроцтві, коли спілкування стає для підлітків одним з провідних видів діяльності, в коло їхнього спілкування включається, по-перше, багато однолітків-друзів класу, по-друге, багато нових дорослих людей, по-третє, відбувається спілкування за інтересами і з'являється унікальна можливість поглибити самосвідомість знаннями про власні ділові якості, відбувається найбільш інтенсивне формування особистості і в патріотичному дусі. Поруч з усвідомленням власного "Я", розвитком самосвідомості у підлітка спостерігається сенситивність до колективної діяльності, підпорядкування себе колективу і прагнення знайти в ньому "своє місце".

Духовний світ колективу і духовний світ особистості формується завдяки взаємному впливові. Первинний колектив підлітків як частина шкільного колективу є найчутливішим центром ідейного самопізнання, самовираження, самовиховання. Тут уже потрібно не тільки формувати здатність бути виховуваним, а й здатність до самовираження, до утвердження своєї патріотичної громадської гідності - у праці, поведінці, взаєминах.

Громадська думка колективу включає інтелектуальні, емоційні, вольові компоненти і визначає ставлення підлітків до певних питань і явищ, що торкаються їхніх інтересів. Колектив є могутнім знаряддям виховання взагалі, а патріотичного зокрема, характер і сила впливу якого залежить від взаємного духовного збагачення дітей, творення добра і кінцевої мети свідомого громадянина - патріота своєї Вітчизни. Проте в колективі не повинно мати місце нівелювання особистості, а навпаки, педагог повинен застосовувати індивідуальний підхід до кожного учня, бо немає двох однакових учнів, які б копіювали один-одного: у кожного з них своя біографія, свій суцільно індивідуальний шлях розвитку, і якою б не була привабливою колективна діяльність, та цікавою для всіх однаково завжди вона бути не може.

Прагнучи виразити себе в тій чи іншій діяльності, щоб утвердити своє "Я", проте не володіючи певними обставинами, не маючи знань про події і факти, підліток починає діяти самостійно, однак не завжди адекватно відповідній ситуації. Це нерідко призводить до помилок із його боку, а, отже, викликає конфлікти з оточуючими - вдома, в школі, на вулиці і т. п.

Свідоме прагнення прилучитися до дорослих і водночас наявність деяких рис дитинства - ще одна властивість отроцтва, що накладає свій відбиток на все духовне життя підлітків, особливо на їхнє ставлення до старших, коли на неповагу до своєї особистої гідності підліток часто відповідає впертістю або навіть грубістю. Обговорення ж неправильних вчинків учня в колективі, якщо воно проходить під тиском вихователя, викликає нещирість членів колективу, виховує лицемірство і спонукає їх до замкнутості, намагання бути в колективі одним, а на самоті, поза колективом, - іншим. І марна справа, в потребі ствердити своє становище він ладний піти на погіршення стосунків із ким завгодно. А коли в структурі колективу виникає групова солідарність підлітків (важлива риса духовного розвитку людини в роки отроцтва), то виникає і підлітковий конформізм. Чим більше зв'язані інтереси групи (колективу) з її життєдіяльністю, тим строгіші правила, які ставить група перед своїм членом. Виникнення групової солідарності можна пояснити такими причинами:

а) становленням самосвідомості: мене оцінюють люди; я є особистістю постільки, наскільки мене схвалюють мої ровесники; найближче до мене стоять не старші (хоч би якими доброзичливими вони не були), навіть не батько й мати, а мої ровесники;

б) романтичне прагнення до колективної діяльності, яка за своєю суттю являла б протиставлення волі, духовних сил підлітків-ровесників волі й духовним силам старших;

в) прагнення до збереження таємниці, до відособлення своєї групи (колективу) від інших груп;
д) дорослі постають перед підлітками як сила, що тільки (головним чином) забороняє й забороняє, строго стежать за тим, як вихователь дотримується правил заборони - і тому підліток відчуває потребу захисту; підвладність особистості групі - це й є захист від старших;

е) романтичне прагнення до вірності; підліткові хочеться бути комусь вірним, відданим.

Особливої уваги заслуговує перша причина, бо розвиток і формування самосвідомості підлітка вимагає такого ступеня активності, коли ідея, яку потрібно зробити надбанням особистості, глибоко осмислюється, усвідомлюється, переживається ним у моральних стосунках з людьми. Виховні засоби формування почуття патріотизму мають мати за мету створення у підлітків гармонії думки та поведінки з настановою на те, щоб особистісний погляд, постійно збагачуючись новими ідеями, яскравими фактами, завжди був стимулом, поштовхом до самовираження, пильним охоронцем совісті. Ставлення до себе як до активного суб'єкта, що живе за принципом - "Якщо не я, то хто ж?", через усвідомлення власного "Я" може бути сформоване у підлітка через сукупність відповідальних вчинків, через поступовість прийнятих довільних моральних рішень. Прийняте моральне рішення — це вже свого роду прийняте моральне зобов'язання, відповідальність, яку добровільно взяв на себе підліток і скріпив його своєю особистісною сутністю.

Вихідним пунктом визначення міри відповідальності у загальнофілософському плані в усі епохи було вирішення питання про співвідношення свободи й необхідності. Передумовою відповідальності є вибір можливої поведінки. Зробити ж вибір - це надати перевагу одній можливості і придушити, відкинути, відсунути на другий план інші можливості. То ж особистість несе відповідальність не лише за вибране, а й нереалізоване нею. Вибір беззаперечно визначається життєвою позицією особистості, в основі якої лежать моральні імперативи. Тому будь-який вибір є для особистості проблемою власного "Я".

Сучасні науковці-дослідники (І.Бех, М.Савчин та ін.) на рівні психологічного аналізу розглядають відповідальність як одну з найголовніших якостей, як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості і суб'єктивного сприйняття навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів, волі, емоційного ставлення до обов'язку. Відповідальність визначається як моральна якість особистості, в якій інтегровані її духовні, психічні та психофізіологічні функції, визначається як мета виховання і якість, яка концентрує усвідомлений особистісно загальнозначущий обов'язок. Відповідальність, отже, - це цілком добровільний акт і відповідь на потребу іншого, виражену або невиражену. Бути відповідальним означає бути вільним і готовим відповісти. Відповісти за свої дії перед батьками, товаришами, вчителями, відповісти перед народом, перед суспільством, перед Батьківщиною. І це вже формування соціальної відповідальності у підлітків, формування такої якості, яка характеризує соціальну типовість особистості, її схильність дотримуватися у своїй поведінці загальноприйнятих у даному суспільстві соціальних норм, здатність обрати певну лінію поведінки, самостійно формулювати обов'язки, вимагати від себе їх виконання, здійснювати їхню самооцінку і самоконтроль.

Процес розвитку відповідальності у підлітків обґрунтовується не соціальним, а внутрішніми властивостями людини, її свідомими та добровільними діями в межах внутрішньої свободи, коли вчинки оцінюються особистою совістю, усвідомленням обов'язку та відповідальності, тобто особистісно індивідуальною, а не колективною сферою.

Почуття обов'язку доцільно розглядати як глибоко особисте ставлення людини до свого суспільства, народу, сила та глибина якого впливає на дієвість внутрішнього голосу - совісті, від якої залежить:

- громадянська вірність ідеям та ідеалам;
- вміння підпорядкувати особисте соціальному, вбачаючи у цьому сходженні на вершину суспільних ідеалів красу особистого життя;
- непримиренність до ворогів Батьківщини та готовність покласти життя в її честь, славу та велич;
- готовність та вміння робити людям добро;
- моральне утвердження внутрішньої гармонії між "хочу", "треба" та "повинен".

Совість є центральним утворенням у свідомості підлітка, серцевиною його духовної суті, внутрішнім механізмом, що детермінує напрям формування індивіда як особистості, зокрема, становлення його патріотизму. Совість є причиною, а водночас і наслідком тієї "внутрішньої роботи духу", яка породжує такий реальний і діловий прояв совісті, як почуття сорому. Саме совість і почуття сорому є своєрідними надійними гарантими відповідальності та обов'язку, бо невідступно, як голос внутрішнього "Я", спонукають людину до самоконтролю і мотивують потребу "судити свої вчинки та якості ніби від власного імені". Ось чому в роки отрочества, коли у підлітка розвивається самоусвідомлення свого "Я", потрібно допомагати розвитку внутрішнього бачення дитини і на цій основі сприяти становленню її рефлексивних здатностей - схильності аналізувати свої переживання. З почуттям обов'язку, відповідальності тісно пов'язане і почуття доброзичливості та вдячності. Турбота, людське тепло, чуйність потребують уваги, вміння бути вдячним. Поведінка кожного має відповідати високому званню Людини, бо патріотом може бути тільки той, хто передусім є людиною.

Навчити говорити ввічливі слова не так уже й важко. Значно важче добитися того, щоб ці слова увійшли в життя вихованців як органічна потреба у повсякденному спілкуванні з людьми, щоб підлітки відчули, як їхні вчинки відбиваються на душевному стані іншої людини. В ідеї служіння людям, у турботі про їхнє благополуччя, щастя, в умінні "відчувати душу" іншої людини, у здатності розуміти її душевний стан педагог В.Сухомлинський вбачав найціннішу рису моральності підлітків, яка є складовою частиною патріотизму. Саму ідею Вітчизни він вважав серцевиною морального виховання, моральної зрілості підлітка. А

моральна вихованість, духовне багатство в роки отрочтва досягається завдяки баченню світу через обов'язок перед Батьківщиною. Педагог неодноразово підкреслював, що "одухотворені величною ідеєю Батьківщини, мої вихованці близько до серця беруть усе, що відбувається на їхніх очах, помічають те, що не помічалось раніше; їх патріотичне бачення світу - не розчуження, а громадянська тривога, громадянський неспокій" [2,468].

Розкриваючи процес засвоєння певних дій у поведінці учнів, психологічна наука оперує рядом психологічних механізмів, основними серед них є такі: моделювання, імітація, підкріплення. Спостерігаючи за патріотичною поведінкою батьків (моделювання), дитина починає наслідувати, копіювати їх (імітація) і в подальшому виконує подібні дії. Тому найнеобхіднішою умовою у досягненні морально-патріотичної зрілості підлітків доцільно знаходити такі психологічні умови підкріплення, а то й створювати відповідні психологічні ситуації, які б збудили емоційне ставлення до навколишнього світу і спонукали б вихованців до самоспостереження, самовираження, самореалізації при виконанні обов'язків.

Справу виховання патріотичної самосвідомості підлітків необхідно поставити так, щоб вихованець усі роки не просто перебував у стінах школи, а жив щороку, щодня і щогодини великим, насиченим, багатим суспільним життям, щоб підліток бачив навколишній світ і сприймав його очима патріота, громадянина Батьківщини. І перше прийняте рішення, свого роду моральне зобов'язання, яке приймає на себе підліток, має вилитись у благородний вчинок в ім'я свого народу, своєї Вітчизни. Патріотичний вчинок, який здійснює підліток на основі асоціації за подібністю, актуалізує в пам'яті уявлення про аналогічний минулий вчинок. Вихователі в даному випадку не потрібно детально знову розкривати суспільну необхідність вчинку, а наголосити на тому, що він уже дав слово і відступати йому від нього вже не личить. Від вчинку до вчинку внутрішні бар'єри поволі зменшуються, і це приводить до значного зменшення роботи самосвідомості, скороченню інтервалу між постановкою суспільної вимоги, сприйнятої поведінкової ситуації з відповідною моральною реакцією.

Внаслідок накладання попередньо пережитих підлітком емоцій і заново відтворюваних, які накладаються одна на одну, зростає емоційне напруження усвідомленого прагнення даного вчинку. Прагнення, як дійова спонукальна сила до нової продуктивної діяльності, за своєю будовою і є тим новим психологічним утворенням, яке виконує функцію спонукання відповідної поведінки.

Прагнення, за визначенням відомого психолога А.В.Петровського, є тим збірним терміном для позначення динамічних психічних процесів (потягів, бажань, намірів, інтересів, пристрасностей, ідеалів, нахилів, покликів тощо), сукупністю яких є споживче відношення людини до світу. У цьому визначенні головною характеристикою прагнення є відношення, в якому яскраво виражена динамічна чуттєва сторона діяльності. Згаданий психолог відносить прагнення до певних мотивів поведінки, де виражена потреба в таких умовах існування і розвитку, що безпосередньо не представлені в даній ситуації, але можуть бути створені як результат спеціально організованої діяльності особистості.

У процесі патріотичного виховання особливу увагу приділяють і з'ясуванню мотиваційної сторони діяльності і поведінки підлітків, бо знання мотивів дає можливість вихователю вірно оцінити дії та вчинки і свідомо керувати формуванням особистості підлітка. У мотиваційній сфері важливе місце займають потреби підлітків, які морально об'єднані зі своїм колективом єдністю у досягненні поставленої мети, у розумінні своїх обов'язків перед суспільством. Мотиваційною основою поведінки людини є смислове навантаження її мети, у якій завдяки механізму самореалізації поєднується, з одного боку, необхідне суще, належне, що актуально представлене у вигляді зобов'язань, завдань, загальноприйнятих норм, ціннісних позицій тощо, а, з іншого, - задоволеність особистісних потреб (моральне самоствердження, самовираження, саморозвиток тощо). Найявніші сформовані мотиви діяльності веде до формування прагнення, яке може проявитися у різних формах і мати різний рівень прояву - бажання, схильність, потяг, пристрасність, мрія, ідеал. Таким чином прагнення до певної діяльності (з урахуванням індивідуального рівня знань, запитів, схильностей, ціннісних орієнтацій, інтересів) формується успішно, коли підлітки розуміють мету і засоби задоволення потреби, коли вони не тільки хочуть, але й володіють відповідними знаннями, вміннями, звичками. Тому здійснення вчинку з попереднім прийняттям морального рішення і є тим психологічним стрижнем свідомої творчої моральної діяльності, що розгортається під впливом переконання як провідного виховного методу.

Переконання є тим визначальним фактором моральної сфери особистості, під яким розуміється не лише усвідомлення істинності світоглядних та моральних понять, а й особиста її готовність діяти відповідно до цих правил і понять. Моральні переконання є вершиною морального розвитку особистості, її ідеалом, шлях до якого лежить через єдність моральної звички і моральної свідомості. Сформоване та закріплене моральне переживання спонукає діяльні сили особистості відстояти правильність, довести істинність свого погляду, спонукає до готовності піти в ім'я цього переконання на будь-які вчинки, що містять в собі безпосереднє ставлення до людей, до самого себе, до суспільних інтересів, бо переконання - це не тільки те, що людина знає, а насамперед те, як вона це знання втілює у своїй діяльності. У процесі формування ідейних і моральних переконань величезну роль відіграє особисте ставлення людини до святинь Вітчизни - рідної землі, свободи і незалежності, честі й гідності, героїчного минулого і величного сучасного рідного народу. У даному випадку підліток уже не є пасивним об'єктом виховання, а виступає активним суб'єктом того, що утверджується в його душі і визначається в світоглядній спрямованості діяльності, вчинках, поведінки.

Враховуючи сенситивність підлітків до самостійної діяльності, доцільно знаходити, а часом й створювати такі психологічні ситуації, які б змушували підлітка зробити свій моральний вибір, виявити свої

власні людські якості в конкретній практичній діяльності в реальних життєвих умовах. Така психологічна ситуація має спрямованість на активізацію мислення підлітків за допомогою морального вибору, сприяє мобілізації певних знань і активізує вже нагромаджений емоційний, інтелектуальний і поведінковий досвід, формує або контролює наявне уміння оцінювати особисті вчинки і вчинки людей з точки зору суспільної моралі і відповідає патріотичним нормам на вербальному або поведінковому рівнях. Проявлена при цьому діяльність, яка є рушійною силою формування особистості у процесі народження громадянина-патріота, виступає не тільки перевіркою власних людських якостей, а й сприяє формуванню, збагаченню, закріпленню досвіду та видів морально-патріотичної взаємодії з навколишнім світом, із тими переживаннями, яких немає у власному життєвому досвіді підлітка. Створення таких ситуацій має позитивний вплив на формування та закріплення патріотичних переконань, під час яких підліток переходить від застосування способів діяльності в знайомій ситуації або за зразком до пошукової творчої діяльності в новій ситуації. Такі ситуації створюються з урахуванням уже набутих знань і сформованості поглядів, умінь та навичок, враховуються також психологічні особливості конкретного підлітка, його соціальні взаємовідносини (наприклад, різноплановість сімейного виховання, маються на увазі неочікувані часом протилежні погляди на суспільство, державу).

Індивідуальний вплив на свідомість особистості підлітка спрямований на формування патріотичного світогляду, внаслідок чого у нього виробляється свій рівень домагань: є ставлення до самого себе, думка про свої можливості, здібності, самооцінка. Самоусвідомлення себе як частини свого рідного народу, особиста активна, не примусова участь підлітків як у навчальному, так і виховному процесі, пробуджує їхню патріотичну свідомість.

Саме старший підлітковий вік, як відзначає психолог-дослідник А.П. Краковський, характеризується зрушеннями в емоційно-динамічній сфері: у цьому віці різко виростає як ступінь емоційної вразливості і емоційного збудження, так і ступінь їх рухливості, що виражається, наприклад, у гіпертрофованій потребі старшого підлітка в енергетичній розрядці.

Характерною особливістю старшого підлітка доцільно виокремити прагнення філософствувати, розмірковувати, мислити узагальненими поняттями, в тому числі і моральними; у підлітка з'являється "подив перед невичерпністю науки" і посилюється інтерес до пізнавальної діяльності, до питань світоглядного характеру, але водночас відмічається і поверхове, навіть легковажне ставлення до навчання.

Ускладнення виховного процесу в отроцтві визначається у тому, що, крім школи, підлітки здобувають багато знань з інших джерел, і ці знання їм необхідно осмислити, пропустити через себе. Саме цю особливість духовного життя підлітка необхідно уміло використовувати в тому життєвому напрямку, в якому пізнання навколишнього світу виступає разом із тим і моральним розвитком, осередком якого є патріотичне виховання. Ідея Вітчизни повинна стати серцевиною морального виховання, моральної зрілості підлітка. "Моральна вихованість, духовне благородство людини в роки отроцтва досягається тим, що вона бачить світ через свій обов'язок перед Вітчизною" [2,302].

Здійснювати виховання патріотичних почуттів потрібно на емоційному ґрунті: необхідно відкрити перед підлітками багатогранний світ людських почуттів і взаємин. Процес організації навчально-виховного впливу на формування підлітка як суб'єкта морально-патріотичної діяльності є переходом від розвитку емоційних реакцій вихованців (на основі розширення життєвого досвіду через осмислення емоцій, закріплення їх значення у слові як засобу розвитку видів морально-патріотичної діяльності) до формування морально-патріотичних якостей, що виявляються в поведінці підлітка (любов до сім'ї, до свого народу, до Батьківщини, до навколишньої природи, оптимізм, взаємодопомога, турбота про інших людей тощо). Без емоційних реакцій, без емоційної вихованості марними будуть слова про формування та утвердження глибоких патріотичних почуттів, при вихованні яких обов'язково необхідно враховувати, спираючись на них, психологічні особливості людей: потреби, мотиви, спонукання, ідеали, інтереси, характер, темперамент. Емоційний ґрунт патріотичного виховання створюють народні та дитячі свята з їхнім яскравим художнім оформленням, і створення проблемних психологічних ситуацій, походи в природу і захоплюючі ігри, інсценування казок і диспути за прочитаними книжками розвиток дитячої творчості, створення відповідних умов як у школі, так і вдома тощо. Активна, свідома дійова участь підлітків у цих заходах є основою патріотичних почуттів - це вже прояв суспільної свідомості.

Особливістю отроцтва є й те, що підліток починає узагальнювати етичні категорії добра та зла, а в окремих фактах він бачить явище. Саме від того, які думки, моральні почуття, настрої породжує це явище, залежать його переконання, погляди на світ, думки про людей, про різноманітні події, а, отже, й ставлення до своєї Батьківщини. Необхідно розкрити перед підлітками правильне бачення добра та зла. Добро викликає у підлітка радісну схвильованість, захоплення, прагнення наслідувати красу, а зло пробуджує обурення, непримиренність, прилив духовних сил для боротьби за справедливість. Таким ставленням до моральних принципів суспільства підліток не тільки виражає переконання, що вже склалися, а й виробляє їх, гартує, поступово формуючи особисте ставлення до Батьківщини і тим самим пізнає себе і утверджує власну гідність.

Ще одна особливість цього віку – це невідповідність між колом бажань, з одного боку, і обмеженістю сил, і досвіду, можливостей для їхнього здійснення, з іншого. Підліток прагне виразити себе не тільки в наслідках свого навчання, а й у своєму внутрішньому духовному світі. Йому вже не хочеться бути тільки пасивним споживачем духовних благ і цінностей народу. Він прагне стати їх творцем. Тому в отроцтві важливо прищепити підліткові впевненість у своїх силах і навчити розподіляти їх, виділити доступне в реальному

здійсненні, а недосяжне залишити на перспективу, і готувати підлітків до реалізації цих діянь у майбутньому. І тільки через переконання у силі своїх інтелектуальних і вольових можливостей у процесі своєї діяльності у підлітка може з'явитися прагнення проявити мужність, стійкість, рішучість у боротьбі з труднощами та перешкодами. Але набагато простіше проходить цей психологічний процес утвердження ідей і переконань, якщо віра в ідеї, ідеали невіддільна від віри в людину. Характерною особливістю отроцтва є те, що підліток "шукає людину". За умов правильного виховання, він прагне бути істинним патріотом своєї Вітчизни, прагне до ідеалу, який хоче наслідувати, шукає його серед оточуючих, серед історичних постатей минулого, яскравих особистостей сьогодення. І ці вибрані ним ідеали володіють величезною притягальною силою.

Підвищена романтична захопленість - ще одна особливість отроцтва. Романтизм - це багатство фантазії, підкреслено суб'єктивна авторська оцінка зображуваного, контрасти у почуттях, емоційність, екзотичність тощо. У психології підлітків, внаслідок переходу на новий рівень пізнання, проходить якісна перебудова розуму й емоційного світу. Підлітки замислюються над якостями людського духу - ідейною мужністю, стійкістю, хоробрістю, вірністю переконанням, відвагою, готовністю боротися за високі ідеали. Вони захоплюються сильними духом людьми і свідомо прагнуть утвердити в собі фізичну й духовну силу та стійкість. Але сутність цієї романтики - не лише у формуванні психологічних якостей, які сприяють розвиткові патріотичних почуттів підлітків, а й у тому, що вихованці, створюючи своєю безкорисливою працею красу маленького куточка рідної землі - Батьківщини - відчувають себе щасливими.

Вище проведений аналіз питання формування й розвитку патріотизму в період отроцтва дає можливість виділити ряд психолого-педагогічних особливостей моральної свідомості підлітків:

- розвиток самоусвідомлення свого "Я" підлітка, його моральна самооцінка (він починає розрізняти в собі добре й погане, але в той же час його самооцінка часто залежить від оцінки його особистості іншими людьми);
- сформованість певного кола моральних уявлень і понять, але багато з них відрізняються неточністю, перекуреністю, а то й невірним розумінням;
- поспішність, поверховість емоційно-моральної оцінки раннього отроцтва поступово трансформується у стійкі інтелектуально-моральні оцінки в старшому підлітковому віці;
- початок процесу формування переконань на основі збагачення моральних понять, проникнення в їхню сутність;
- активне формування моральних ідеалів, які реформуються від конкретного образу людини у молодшого підлітка, до узагальненого образу в старшому підлітковому віці;
- формування здатності проникати у сутність поглядів, переконань, вчинків обраного "героя", але підлітки ще часто захоплюються зовнішньою стороною вчинку, формою його вираження;
- посилення активного інтересу до моральної сторони щоденних явищ і зародження прагнення самостійно давати їм моральну оцінку з позицій добра й зла, справедливості й несправедливості;
- посилення ролі вищих моральних почуттів в розвитку патріотичної свідомості, і прагнення підлітка свідомо проявити такі почуття, як честь, власна гідність через обов'язок перед Батьківщиною, своїм народом, колективом, через безкорисливу допомогу ближньому;
- поява прагнення до високоморальної діяльності й формування здатності співвідносити свою діяльність із загальноприйнятими моральними нормами;
- сенситивність підлітків до колективної діяльності, у якій формуються і реалізуються різноманітні судження, погляди, переконання, сприяє вихованню єдності моральної свідомості і поведінки.

Виховати патріота, який готовий віддати своє життя за рідну Батьківщину означає наповнити повсякденне життя підлітка благородними почуттями, які заповнювали б усе, що людина у цьому віці пізнає та робить. Сила ж та ефективність патріотичного виховання визначається тим, наскільки глибоко дія Батьківщини проникає в духовний світ підлітка періоду його становлення як людини і громадянина, "наскільки яскраво бачить людина світ і саму себе очима патріота" [2,467].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз питання психолого-педагогічних особливостей підлітків та їх врахування у патріотичному вихованні дає право стверджувати, що патріотизм неможливо формувати та розвивати успішно за допомогою лише навіювання, наслідування, а тим більше - примусу. Справжнім може бути тільки той патріотизм, що самостійно та творчо народжується в душі дитини, і будь-яка поведінка особистості є лише тоді глибоко патріотичною, коли вона є результатом свідомої волі та переконання. Таким чином, головне завдання педагогів у вихованні патріота полягає у вмілому й тактовному впливові на складну психологічну архітектуру характеру, здібностей, звичок і поведінки підлітків. Подальші дослідження передбачають розробку програми інформаційних елементів (політичні і моральні ідеї, знання про Україну, народні символи, традиції тощо) з метою впливу на психіку підлітка з подальшим трансформуванням їх у волевиявлення вчинками на тлі емоційного забарвлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Наукові засади створення особистісно орієнтованих виховних технологій // Початкова школа. – 1997. — №9. – С.4-8.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. твори: у 5 т. – К., 1976. – Т3. – С.99-278.
3. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. твори: у 5 т. – К., 1976. – Т2. – С.149-419.

4. Возрастная педагогическая психология / Под ред. М.В.Гомезо, М.В.Матюхиной, Т.С.Михальчик. – М.: Просвещение, 1984. – 255с.
5. Лейтес Н.С. К проблеме сенситивных периодов психического развития человека //Принципы развития в психологии. – М., 1978. – С.196-203.

Резюме. Знання психології людини, закономірності розвитку дитини, процес виховання особистості на різних вікових етапах, аналіз фізіологічних і психолого-педагогічних особливостей підлітків визначають, що саме отрочество, з його розвитком абстрактного мислення, самосвідомості (що допомагає підлітку у формуванні власного Я-образу), з його чутливістю до групової діяльності (стремління визначитися і знайти своє місце в колективі) є найбільш підходящим етапом для формування патріотизму.

Ключові слова: патріотичне виховання, підліток, психолого-педагогічні особливості, конформізм, самосвідомість, соціально-педагогічне вплив, переконання.

The summary. Knowledge of psychology of people, regularity of child development, upbringing of the individual, analysis of physiological and psychological peculiarities of teenagers prove, that teenagers with their abstract thinking and self-consciousness (which helps teenagers to form their individual self-image) with their ability to work in groups (desire to find themselves and to find their place in the team) are in the most susceptible age of their lives to be brought as patriots.

Key words: patriotic upbringing, pedagogical psychological peculiarities, teenager, conformism, self-consciousness, social-pedagogical interaction, belief.

Одержано редакцією 07.04.2008.

УДК: 37. 013. 6

Н.В. ПОЛЩУК, М.С. ПАНЧЕНКО, І.М. ПАНЧЕНКО

В.І. ВЕРНАДСЬКИЙ І ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІЇ

Резюме. У статті розглядаються основні аспекти впливу наукової і філософської спадщини В.І. Вернадського на формування інтелектуального потенціалу української нації.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, нація, народ, освіта, наука, ідеї, творча особистість, біосфера, ноосфера, патріотизм, суспільна свідомість.

Аналіз будь-яких моделей соціально-економічного та науково-технічного розвитку країн, що після Другої світової війни здобули успіх у народному господарстві, досягнувши на його базі матеріального добробуту, показує, що без тотальної мобілізації інтелектуального потенціалу нації, її духовного відродження, інвестицій у виховання людини як творчої особистості – її освіти і культуру, професіоналізм і соціальну активність, патріотизм і суспільну свідомість, тут не обійтися. Яскравим представником такої творчої особистості після Першої світової війни, в розпал громадянської війни в Україні і розрухи її народного господарства, занепаду освіти, науки і культури був В.І. Вернадський. Він відіграв, як інтелектуал самого високого гатунку, провідну роль в об'єднанні представників тодішнього інтелектуального потенціалу української нації, заснувавши першу національну Академію наук. І в наш час наукова і громадська діяльність В.І. Вернадського може мати неоціненне значення для становлення освіти, науки і культури України.

Рід Вернадських не був знаменитий. За деякими відомостями, литовський шляхтич Верна боровся у військах гетьмана Хмельницького проти польського панування на Україні. Потомки Верни (Вернацькі) осіли на Запорозькій Січі. Прадід Володимира Івановича, Іван Миколайович Вернацький, переселився із Запорозької Січі в Чернігівську губернію. Він добився включення свого прізвища в списки дворян, але пізніше був виключений з цих списків. Проте син Івана Миколайовича отримав право на дворянство по службі, змінивши прізвище на Вернадський. Дід Володимира Івановича – Василь Іванович – служив військовим лікарем в армії Суворова. Син Василя Івановича – Іван – народився і довго жив у Києві. Він працював професором політичної економії і статистики у Київському університеті, а потім переїхав до Петербурга, де 12 березня 1863 року народився Володимир Іванович Вернадський. Через п'ять років сім'я Вернадських переїхала до Харкова. Із спогадів Вернадського випливає, що роки життя в Харкові були найкращими в його житті.

Як і батько, Володимир Іванович теж завжди був спрямований до суспільного життя, до вимог практики; ніколи не мирився з будь-якими формами гноблення людини. Перше своє самостійне дослідження гімназист Володимир Вернадський присвятив положенню слов'ян в Австро-Венгрії.

Здавалося сину професора найпростіше було йти по науковому шляху батька. Проте потреба самореалізації змушує його шукати власні шляхи в житті. Він прийняв рішення: випробувувати опір своїх предметів дослідження, переборюючи труднощі, напружуючи всі свої сили. Тільки так він зростав, кріпнув, формувався як особистість, як один з найяскравіших представників інтелектуального потенціалу українського народу, геніальних творців науки і техніки.

Інтелектуальний потенціал нації можна розглядати як спроможність її нагромаджувати й творити нові знання, ідеї, проекти та іншу семантичну інформацію. У цьому випадку інформаційний потенціал – показник тієї частини творчого виходу (результату) інтелектуального потенціалу, який матеріалізований у різних носіях

ЗМІСТ

<i>Бех І.Д.</i> Психологічне ферментування виховного процесу.	3
<i>Кукалець М.В., Мусій І.М.</i> Історичний аналіз розвитку педагогічних технологій.	8
<i>Дем'янюк Т.Д.</i> Соціально-психологічні механізми та загальнопедагогічні чинники виховання громадянина України.	10
<i>Кіндрат В.К.</i> Патріотичне виховання підлітків: психологічний аспект.	14
<i>Поліщук Н.В., Панченко М.С., Панченко І.М.</i> В.І. Вернадський і формування інтелектуального потенціалу нації.	23
<i>Косарева Н.І.</i> Формування почуття совісті як важливої риси громадянина-гуманіста.	28
<i>Калита Н.І.</i> Проблема жіночого виховання в структурі виховного ідеалу К. Ушинського.	31
<i>Пагура Т.І., Котовська Л.Г., Логін Т.П.</i> Теоретичні аспекти компетентісно зорієнтованого навчання.	34
<i>Панченко М.С., Панченко І.М., Поліщук Н.В.</i> Наука і духовність у процесі становлення творчої особистості.	39
<i>Боровець О.В.</i> Соціальна зумовленість системи виховання особистості.	44
<i>Безкоровайна О.В.</i> Проблема виховання культури особистісного самоствердження: концептуальні засади.	47
<i>Панчук А.П.</i> До проблеми громадянського виховання особистості.	53
<i>Савінова Н.С.</i> Стимулювання активної діяльності учнів в особистісно орієнтованому виховному процесі.	56
<i>Фіщук В.Г.</i> Стан організації самовиховання учнів в сучасній сільській школі.	62
<i>Нечипорук Л.І.</i> Формування моральної культури школярів в контексті загальнолюдських цінностей.	67
<i>Янцур М.С., Варич О.С.</i> Професійне самовизначення старшокласників у залежності від соціонічного типу особистості.	70
<i>Дещенко О.М.</i> Організаційно-педагогічні вимоги до навчального процесу з метою формування в учнів готовності до вибору професії.	77
<i>Войтович О.П.</i> Вивчення елементів фізики в курсах природознавства і математики початкової школи.	81
<i>Сіранчук Н.М.</i> Лінгводидактичне спрямування технологій розвитку образного мовлення в молодших школярів.	84
<i>Стельмащук Ж.Г.</i> Інтегрування різних видів мовленнєвої діяльності у процесі формування мовленнєвої компетенції учнів початкових класів.	88
<i>Колесніков С.А.</i> Гра на дитячих елементарних інструментах як засіб розвитку дітей молодшого шкільного віку.	91
<i>Трофімчук В.М.</i> Художнє конструювання як творчий навчально-виховний процес проектного моделювання старшокласників.	94
<i>Оксенюк О.В.</i> Відбір та структурування змісту історичного матеріалу з метою формування національних цінностей в учнів.	97
<i>Войтко А.І.</i> Організація професійних проб учнів VIII-IX класів загальноосвітньої школи.	102
<i>Денисюк Н.В.</i> Вирішення проблеми формування екологічної компетентності дівчат в програмах та навчально-методичних виданнях з трудового навчання (обслуговуюча праця).	104
<i>Семенович С.В.</i> Соціальна адаптація юнаків старшого шкільного віку засобами атлетичної гімнастики.	110
<i>Грицик Т.А.</i> Особливості форм та методів контролю навальних досягнень учнів з математики у профільних фізико-математичних класах.	113
<i>Парховнюк Г.О.</i> Роль вчителя інформатики в процесі формування професійного самовизначення старшокласників.	118
<i>Гудовсек О.А.</i> Роль позашкільних закладів освіти в системі естетичного виховання учнів (1950-1990 р.р.).	122
<i>Дем'яненко І.О.</i> Місце початкової спеціалізованої музичної освіти в структурі суспільних відносин.	125
<i>Мегем Є.І.</i> Навчальне завдання в проектній діяльності як особистісно значима проблема.	130
<i>Лісова С.В.</i> Деякі аспекти впровадження кредитної системи навчання.	134
<i>Шевчук А.С.</i> Технологія розробки програмно-методичного забезпечення фахових дисциплін за принципами кредитно-модульної системи.	135
<i>Мищеня О.М.</i> Формування громадянської відповідальності особистості у процесі засвоєння загальноосвітніх знань.	141
<i>Веремчук А.П.</i> Комплексне забезпечення реалізації системних функцій підготовки педагогів.	147
<i>Симчук Н.Р.</i> Проектно-технологічна діяльність студентів педагогічних коледжів.	151
<i>Хроленко М.В.</i> Модель процесу формування екологічної свідомості студентів педагогічних університетів.	157
<i>Завалевський Ю.І.</i> Роль професійної компетентності вчителів в умовах розбудови сучасної середньої освіти.	161
<i>Лупенко-Ковтун С.М.</i> Формування умінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів та інтерактивні технології навчання.	165
<i>Войтович І.С., Громов Д.В., Батишкіна Ю.В.</i> Методика застосування інформаційно-комунікаційних технологій у вищих навчальних закладах для роботи з інформаційними ресурсами.	168
<i>Стегній Т.А.</i> Інформаційні технології в практиці викладання музичного виховання у педагогічному навчальному закладі.	172
<i>Троцюк М.В.</i> Ієрархія ціннісних орієнтацій студентів педагогічного коледжу.	174

<i>Мезем О.М.</i> Запровадження теоретичних аспектів методики викладання біології у практику роботи вітчизняної школи (друга половина 60-х—70-ті роки XX ст).	178
<i>Дупак Н.В.</i> Професійне навчання й підготовка фахівців у країнах Західної Європи.	183
<i>Димченко С.С.</i> Духовне відродження особистості Гната Хоткевича в контексті розвитку кобзарського мистецтва України.	185
<i>Потапчук Т.В.</i> Духовна музика – один із засобів формування духовного світу людини.	189
<i>Тарківська-Нагиналюк О.Д.</i> Особливості читання з листа у вокально-інструментальному ансамблі.	192
<i>Бондарчук А.Я.</i> Культура сімейних взаємин як педагогічна проблема.	195
<i>Відомості про авторів.</i>	198

Наукове видання

ОБНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 39

Заснований у 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.
Технічний редактор Кравчук В.Ю.
Комп'ютерна верстка Хильчук Т.К.

Здано до набору 18. 02. 2008 р. Підписано до друку 28. 03. 2008 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 30,3. Обл. вид. арк. 30,7. Замовлення №67/1. Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 8-0362-22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 8-0362-26-48-83

О – 59 **Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 39. —
Рівне: РДГУ, 2008. — 202 с.**

ISBN 966 — 7281 — 08 — 9.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії і методики виховання та навчання учнів і студентів, професійної орієнтації учнівської молоді, підготовки майбутніх педагогів.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20